

El Compromís de Casp. Violència i parlamentarisme*

Rafael Narbona Vizcaíno**
Universitat de València

Rebut 11 gener 2022 · Acceptat 9 desembre 2022

RESUM

La mort del rei Martí l'Humà el 31 de maig de 1412 deixà el tron de la Corona d'Aragó sense hereu directe malgrat el diferent grau de parentesc dels aspirants a rebre l'herència. La predisposició de la societat política dels regnes a participar en la investigació sobre els drets d'aquells donà pas a un nou esglaió en el desenvolupament del parlamentarisme medieval fins a dictaminar el nom del candidat considerat oportú. De forma simultània, els aspirants i els seus partidaris, entre la noblesa, les elits urbanes i els regents de les institucions de govern, protagonitzaren un grau de violència creixent i de guerra oberta al llarg de dos anys d'interregne per tal d'aconseguir la Corona.

PARAULES CLAU: Compromís de Casp, parlamentarisme medieval, Corona d'Aragó, violència i conflicte polític, elits, oligarquies i estaments

El Compromís de Casp constitueix un tema exclusiu de la historiografia espanyola quasi sense impacte en l'àmbit internacional, si no fos pels vincles que l'uneixen amb el cisma de l'Església mitjançant la figura del papa Benet XIII, o per la transcendència indirecta que tingué l'obediència pontifícia sobre el domini polític de la Mediterrània occidental. Aquella efemèride ha estat analitzada al llarg d'una llarga seqüència d'estudis a banda de les encomiàstiques cròniques medievals i renaixentistes, amb les petjades d'una bibliografia iniciada al segle XVII que va adquirir caràcter efervescent als segles XIX i XX.¹ A dia d'hui, una aproximació sintètica difícilment pot passar-la per alt, almenys la més propera a nosaltres, encara que el resultat de l'exercici sempre es considerarà tangencial respecte a la densitat de tot el conjunt. Més de sis-cents anys després, aquell esdeveniment inèdit, l'anomenat Compromís, manté el contrast entre diferents interpretacions perquè sent el resultat final d'un procés allargat entre 1410 i 1412 donà peu a la intervenció dels súbdits en la successió després de la mort del rei Martí l'Humà. Encara més, els mateixos súbdits acabaren arrogant-se la capacitat de determinar a qui corresponia l'herència de la Corona d'Aragó,

desqualificant amb les seves actuacions la dinàmica vigent de transmissió sanguínia dels drets dins de la família reial, únic camí que havia guiat fins aleshores la successió dinàstica. La concordança d'interessos entre un heterogeni grup de juristes, eclesiàstics, frares, ciutadans, oficials reials i delegats dels parlaments dels regnes serví per a valorar el grau de proximitat entre els parents de la dinastia respecte al monarca difunt i assenyalar qui era l'hereu del tron.

EL PES DE LA HISTORIOGRAFIA

Bona part de la dificultat de presentar de forma sintètica aquells fets deriva de l'intent d'articular un discurs que combini tant els clàssics arguments pacífics i jurídics —que evitaren, segons aquesta interpretació, una fratricida guerra civil— com les perspectives de la història social i política, en què factors com la pressió diplomàtica, la coacció institucional i la violència en les seves formes més diverses constitueixen elements fonamentals per interpretar el passat. En aquest sentit, els precedents historiogràfics estan molt condicionats fins a l'època recent per la polèmica engendrada entre Ramón Menéndez Pidal i Ferran Soldevila, a mitjan dècada dels anys seixanta del segle passat, en què l'objectiu més important d'anàlisi era construir el gran relat de la unitat nacional espanyola, d'una banda, o l'explicació del declivi de Catalunya dins de la Corona d'Aragó, de l'altra, debats més o menys sobrevivents en què encara sura la càrrega emotiva del present més immediat.²

* Aquest treball és resultat dels projectes d'investigació «¿Crecimiento sin desarrollo? Distribución de la riqueza, movilidad social y acción política en la Europa mediterránea (siglos XIII-XV)», del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats del Govern d'Espanya, PGC2018-099275-B, i «Desigualdad económica y movilidad social en la Europa medieval (siglos XIII-XVI)», de la Generalitat Valenciana, prometeu 2019/072.

** **Adreça de contacte:** Departament d'Història Medieval. Facultat de Geografia i Història. Universitat de València. Av. Blasco Ibáñez 28, pis 7, 46010 València. E-mail: Rafael.Narbona@uv.es

En aquella discussió s'amagaven les possibilitats que podia haver ofert el futur, diferent o inevitable, per a Espanya o per a Catalunya. Perquè el Compromís o Sentència de Casp, fet públic el 28 de juny de 1412, ha estat considerat un primer pas en la unió dels regnes ibèrics a través dels enllaços matrimonials de les cases reials que haurien de conduir a una única monarquia, encara que no es tingués en compte que aquells vincles responien a interessos d'estat i dinàstics variables i que no trobaven inspiració en identitats i idiosincràsies col·lectives o particulars, circumstàncies que sí que permeten entendre una producció historiogràfica posterior carregada de retrets i de justificacions. En canvi, les interpretacions reivindicatives han atribuït a aquell episodi la primera de les causes de la decadència de Catalunya, quan aquestes van ser més internes que exteriors i més polítiques que econòmiques. D'altra banda, també han permès identificar Jaume d'Urgell amb Catalunya quan existien altres sensibilitats i interessos dins del Parlament català, però, sobretot, perquè el patriotisme i la nació medievals tenen poc a veure amb les nomenclatures i continguts d'aquestes nocions als segles contemporanis, malgrat constituir-ne l'origen.³

Tampoc cal obviar que en aquestes lectures es trasllueix un fons amb dues visions apològiques, ja que, si per a Menéndez Pidal el Compromís de Casp posava fi a un llarg duel entre bons i malvats, per a Soldevila ho era entre víctimes i opressors, liderats, segons el cas, bé per un infant de Castella considerat tresor de virtuts, bé per un comte d'Urgell de caràcter violent i mal aconsellat, bé per un maquiavèl·lic Ferran i un Jaume innocent i dissortat. De fet, aquesta literatura enfrontava fins i tot dos estereotips psicològics masculins: el d'un Jaume dubitatiu i mal assessorat, sempre sotmès a les pressions indefugibles d'una mare inflexible, Margarida de Montferrat, i el d'un Ferran heroi victoriós sobre musulmans i cavaller acreditat com a protector del nebot menor d'edat, futur Joan II de Castella.

D'una manera o d'una altra, la historiografia ha oposat els partidaris de Jaume d'Aragó, comte d'Urgell, i els de l'infant de Castella, Ferran de Trastàmara, els drets d'un i els defectes de l'altre, i viceversa, sobre la base de la tradició successòria de la Corona, tant com els seus mèrits, opcions i oportunitats practicades, i fins i tot ha valorat la possible estratègia i transcendència socioeconòmica, política i eclesiàstica d'aquella decisió que va introduir una nova dinastia en substitució de l'antic casal reial comtal d'Aragó-Barcelona.

De fet, escollir únicament una d'aquestes lectures o dels seus respectius brancons significa contemplar aquell esdeveniment des d'una perspectiva en bona part excloent de l'altra, perquè els historiadors, després d'un important contingent de congressos i publicacions, encara no es posen d'acord. Les interpretacions encara basculen entre l'origen i els precedents de la unitat dinàstica peninsular i les valoracions d'índole regional i cultural, sense que manquin les interpretacions jurídiques del procedi-

ment en aplicació del dret successori, on també s'oscil·la entre considerar l'asèpsia i l'equanimitat del procés o les anomalies, si no injustícies, a què van quedar sotmesos alguns dels aspirants a l'herència.

Aquells dos greus estudis acadèmics carregats d'anàlisis i de referències documentals vàlides, malgrat les interpretacions generals divergents, han derivat en dues línies de vegades concurrents. D'una banda, subratllant el procediment elaborat per esbrinar a qui pertanyia el tron, adquirint un to institucional que hauria de justificar la legitimitat i la legalitat del resultat, postura secundada mitjançant l'argumentació d'una actuació en consciència d'una reduïda comissió de savis jutges, que incloïa la participació benemèrita i moral de reconeguts personatges de l'època, com fra Vicent Ferrer.⁴

Mentre que, en evident contrast, s'ha valorat la força política que els estaments dels regnes adquiriren després d'un llarg període d'acumulació de prerrogatives, del qual va resultar la participació oberta en l'exercici d'unes facultats sobiranes que s'havia reservat fins llavors la monarquia. Aquest procés de creixement de les facultats polítiques dels estaments de les Corts (braços eclesiàstic, nobiliari i reial), atribuint-se la representació de la terra, havia anat en paral·lel a la debilitat demostrada per la reialesa en l'exercici del poder en les últimes dècades del segle XIV, associada a contínues dificultats financeres, a la raquíta capacitat fiscal règia, a la fràgil articulació del poder central i a les reiterades reticències i entrebancs dels defensors de la legislació foral, etc., mentre s'afermava l'autoritat dels regnes a través dels seus parlaments.⁵

Això no obstant, la vigorització del paper polític de les Corts des del regnat de Pere el Cerimoniós no estalvià que els diversos interessos que hi confluïen engendressin tensions dins i entre els estaments, així com equilibris en constant recomposició segons els diferents moments, que van afavorir la coincidència entre els braços presumptament antagònics dels diferents parlaments amb unes sinergies que superaren les fronteres dels regnes. En qualsevol cas, per una via o per una altra, o per totes dues alhora, l'anàlisi de la successió dels esdeveniments i de la prosopografia dels parlamentaris, actuants, personatges influents o jutges compromissaris, ha estat determinant per assumir que el resultat de Casp va estar pautat pels qui gaudien del principi d'autoritat, del poder institucional i eclesiàstic, així com per l'estructura de fidelitats vinculades al papa aragonès Benet XIII. En qualsevol cas, amb la conjunció entre el procediment jurídic emprat i amb l'assumpció de majors competències polítiques pels estaments, el model d'estat de la Corona d'Aragó afirmà un altre pas endavant, aprofundit en el pactisme com a fórmula de govern i en les creixents identitats dels regnes mitjançant un desenvolupament parlamentari pautat per la conjuntura i la violència deslliurada. En aquest sentit, cal valorar positivament les aportacions de diverses dècades d'investigacions, amb nova documentació exhumada dels arxius en relació amb les realitats coetànies dels regnes.⁶

UNA CORONA SENSE REI

La història del Compromís de Casp s'inicia amb la mort de Martí l'Humà el 31 de maig de 1410. Finalment, s'ha reconegut l'autenticat de les seues últimes voluntats després d'haver estat sotmeses a seriosos dubtes i a sospites de falsedat o de possibles tergiversacions.⁷ En realitat, va ser la mort de l'hereu directe al tron, Martí el Jove, el 25 de juliol de 1409 a Sardenya, un any abans de la mort del seu pare el rei Martí l'Humà, el veritable inici de l'Interregne, en ser aquest el moment en què es gestava el problema successori. Sota aquelles circumstàncies dramàtiques es va renovar una conflictivitat ja endèmica entre els grups rivals de l'aristocràcia i de les elits urbanes, fins a l'extrem d'adquirir de forma progressiva unes proporcions fins aleshores desconegudes, les quals crearen una greu ruptura dins de les societats dels regnes i van donar pas a la coagulació d'opcions excloents entre els partidaris dels aspirants a rebre l'herència.

La successió dinàstica no tenia regulació escrita a la Corona d'Aragó i tampoc no existia cap llei sàlica que excloués les dones, encara que el costum i els testaments reials havien establert una pauta preferent a favor de la línia masculina, descendent primer i col·lateral després, de vegades subjecta a vaivens segons les conjuntures. Paradoxalment, el mateix origen de la Corona d'Aragó va venir de la mà d'una dona, Peronella, hereva del regne, que es casà amb Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, i engendrà la dinastia amb la seva descendència al segle XII, però en 1347 Jaume d'Urgell, germà de Pere el Cerimoniós, es va oposar que Constança, la primogènita reial, heretés la Corona i va desencadenar les guerres de la Unió a Aragó i a València.

De la mateixa manera, la posposició de Violant, primogènita de Joan I, en 1396, portà el tron a l'absent Martí l'Humà, germà del difunt, gràcies al protagonisme de la societat política barcelonina, capaç de desestimar llavors la intervenció del papa Benet XIII en la successió a la Corona.⁸ En canvi, els jutges reunits a la vila de Casp valoraren la prioritat successòria de l'infant Ferran mitjançant els drets rebuts de sa mare, Elionor, filla de Pere el Cerimoniós i germana dels dos reis anteriors, Joan I i Martí l'Humà. Amb aquests precedents es ratificava que, mancant la descendència masculina directa, es recorria a la transmissió col·lateral, però també que si aquesta no havia de produir-se entre germans, sinó entre parents més allunyats, acabaria creant un problema, tal com va passar a la mort de Martí l'Humà.⁹ L'absència d'un sobirà generava o augmentava la inestabilitat, que en aquest cas coincidí amb el principi d'un procediment de recerca mai assajat pels súbdits sobre els possibles drets al tron que argumentaven els diferents parents del rei difunt i que aviat va superar els pretextos jurídics per manifestar-se de manera violenta. De fet, el procediment considerat pacífic i parlamentari aniria canviant a mesura que avançava l'Interregne i va simultaniejar l'ús de la força per part dels principals candidats, guiats per les seves aspira-

cions personals i sostinguts pels interessats valedors de la seva causa.

Les darreres voluntats, l'agonia i la mort de Martí l'Humà, van quedar registrades al quadern de notes del protonotari reial Ramon Sescomes entre el 29 i el 31 de maig de 1410. La mitjanit del dia 30 el rei va rebre una ambaixada de les corts de Barcelona encapçalada per Ferrer de Gualbes per instar-lo a declarar successor, quan poc abans no havia volgut pronunciar-se a favor de Jaume d'Urgell. L'endemà, aquella comissió tornà a presentar-se al mateix lloc amb un idèntic propòsit davant d'un rei ja moribund, moment en què li arrancà amb les últimes paraules —però tres vegades consecutives i davant de testimonis— que la successió es faria en justícia a favor d'aquell a qui correspongués el tron. La decisió tingué una importància cabdal en el desencadenament d'un interregne de dos anys, entre finals de maig de 1410 i finals de juny de 1412, perquè si Martí pensava que la via de justícia afavoria el seu net Frederic, Jaume d'Urgell creia que a ell, i Violant de Bar al seu net, Lluís de Calàbria.¹⁰

Especulacions historiogràfiques sobre les facultats mentals alterades del rei, sobre la possible falsificació del document o sobre una premeditada conspiració per evitar la successió natural, etc., foren al·legades pels historiadors de temps successius en no presentar-se el document original, sinó una còpia. La raó de l'absència va ser la reclamació dels honoraris per part del protonotari que, a més, volia lliurar l'acta a un parlament general de la Corona per procurar la via de justícia, i no al particular català. L'hereu s'hauria de fer càrrec d'aquesta mena de despeses redirigint-les a la Tresoreria Reial, però en aquest cas la inexistència del document i d'hereu precís va venir associada al fet que el parlament català tampoc n'assumí el pagament. El juny de 1412, l'infant Ferran, ja rei de la Corona d'Aragó, evità la despesa, atès que ell accedí al tron per la sentència arbitral d'uns jutges reunits a Casp i no per un testament reial, de manera que el document original mai es va expedir i solament quedà registrat a la minuta del protonotari, així com a l'esborrany de l'acta, encara que sí es va deixar nota entre aquells apunts de què s'havia donat trasllat en còpia al parlament català. Una de les primeres notícies sobre la voluntat de convocar una assemblea general de la Corona data del 13 de juny de 1410, és a dir, tretze dies després de l'òbit. Per tal de nomenar els representants dels regnes es convocaren els diferents parlaments particulars, el primer dels quals fou el català, reunit ja el 23 de setembre d'aquell any.¹¹

En aquell quadern de Sescomes s'apleguen fins a vint-i-set documents de caire molt diferent, atorgats pel rei al llarg dels seus dos últims dies de vida, cosa que permet constatar una consciència plena. De fet, Martí va rebutjar la proposta de donar poder a les Corts de Catalunya per triar les persones que governessin el Principat, alhora que ratificava en els seus càrrecs els governadors presents de Mallorca i de Catalunya, així com altres oficials.¹² Després de l'òbit, la pionera iniciativa del governador Guerau Alemany de Cervelló convocant el parlament de Catalunya

seria imitada a Aragó i a València per tal de dur a terme la voluntat del difunt, és a dir, que els súbdits esbrinessin en justícia a qui pertanyia l'herència. Així, governadors i parlaments s'autocapacitaren per investigar i dictaminar sobre els drets reivindicats pels pretendents.¹³ Llavors s'iniciava un període turbulent en què es va combinar el recurs al parlamentarisme i a la violència.

Fins a un total de set aspirants reclamaren drets sobre el tron pel parentiu indirecte que els unia al monarca difunt: Jaume, comte d'Urgell, cunyat del rei, casat amb la seva germana Isabel, besnet d'Alfons IV el Benigne i descendent més proper per via masculina de la casa reial; Frederic, comte de Luna, net del rei, nascut de la relació il·legítima de Martí el Jove amb la siciliana Tàrsia Rizzari, que amb prou feines comptaria amb suports tret del primer moment; Lluís d'Anjou, duc expectant de Calàbria, fill de Violant d'Aragó —primogènita de Joan I— i de Lluís d'Anjou, duc de Provença i rei expectant de Sicília, Nàpols i Jerusalem per investidura pontifícia, que comptaria amb el patronatge de Carles VI de França; Alfons d'Aragó, anomenat el Vell, primer duc de Gandia, net de Jaume II, fins que després del seu òbit el 1412 rebé els drets el seu fill Alfons el Jove; Joan d'Aragó, comte de Prades, germà del primer duc de Gandia; i Ferran de Trastàmara, infant de Castella, fill d'Elionor d'Aragó i de Joan I de Castella, corregent d'aquell regne, que des de la seva posició hegemònica conduí les Corts castellanques a aprovar el desviament dels diners de la Guerra de Granada a la seva campanya per aconseguir la Corona aragonesa.¹⁴

Amb una certa rapidesa, aquesta extensa nòmina de candidats va quedar reduïda a dos de principals, l'infant de Castella i el comte d'Urgell. La societat política dels regnes no reconegué possibilitats de continuïtat als altres aspirants, ni a dos nens sense recursos financers ni suport militar amb les consegüents minories d'edat que se'n derivaven (Frederic i Lluís de Calàbria), ni a dos ancians subjectes al pronòstic d'una propera successió (Alfons el Vell i el seu germà Joan d'Aragó), i això quan Alfons el Jove va estar des del principi molt enfrontat al seu pare i, desheretat, mai rebé d'aquell els drets sobre la Corona. En realitat, els suports amb què comptaven els aspirants sustentaren la valoració dels possibles arguments dinàstics i, per tant, les realitats polítiques del moment, les classes dirigents dels regnes i el poder efectiu dels dos aspirants principals van ser molt diferents.

Ferran tenia una acreditada experiència militar, la fortuna de la seva dona Elionor d'Alburquerque i un exèrcit experimentat en la lluita contra els musulmans per la recentíssima conquesta d'Antequera; prompte va destacar tropes a les fronteres d'Aragó i de València i gaudia de les simpaties de Benet XIII i del seu ampli cercle eclesial en l'Església hispana. Per contra, Jaume d'Urgell no havia comptat amb el beneplàcit esperat, sinó de l'explícit rebuig del difunt rei en el moment d'expirar, però sí que carregava el llast de la perjudicial actuació del governador de Catalunya en promoure la via parlamentària i evitar la transmissió del poder al parent masculí més proper; a més a més,

l'exercici de la lloctinència reial, càrrec habitual entre els hereus del tron, li havia reportat l'animadversió oberta de la classe política aragonesa i de part de la catalana i, al mateix temps, el parlament català patia l'arrelada presència dels partidaris de la causa angevina per l'ascendència que encara mantenia Violant de Bar, última dona de Joan I. La candidatura d'Urgell només comptava amb força institucional i efectiva al Regne de València, gràcies a l'absoluta adhesió del governador Arnau Guillem de Bellera.

L'INTERREGNE I EL CISMA

Dos mesos després de la mort de Martí el Jove, el 17 de setembre de 1409, es va concertar el matrimoni de Martí l'Humà amb Margarida de Prades per tal de procrear un nou hereu de la Corona. Davant l'infructuós resultat, Benet XIII, el rei Martí i els seus consellers més pròxims valoraren la possibilitat de preveure la legitimació de Frederic, comptant amb el possible suport institucional i eclesiàstic dels seus regnes, un projecte que va generar la inquietud de Violant de Bar, àvia de Lluís de Calàbria; de Jaume d'Urgell, presumpte successor natural, i dels seus respectius valedors, però que va quedar desbaratat amb la mort del rei.¹⁵ Fins aleshores, els aragonesos tenien com a candidat preferent Lluís de Calàbria a través de García Fernández de Heredia, arquebisbe de Saragossa, mentre que els valencians secundaven la causa de Jaume d'Urgell amb la mediació del governador, de manera que les peticions de Martí per reunir un consell de juristes a la cort i aclarir la successió, si no legitimar el bastard Frederic, mai no es materialitzaren.

L'assassinat de l'arquebisbe de Saragossa l'1 de juny de 1411, just un any després de la mort del rei Martí l'Humà, acabaria desmantellant la causa angevina, sobretot quan el governador i el justícia d'Aragó reclamaren l'auxili de l'exèrcit castellà per perseguir un grapat de criminals. Prompte l'ajut militar es convertí en una invasió consentida i donà força a la candidatura de Ferran d'Antequera, alhora que el parlament català es dividia en tres opcions —urgellistes, angevins i trastamaristes— en què les simpaties respecte al comte d'Urgell decreixeren conforme avançà l'Interregne.

El full de ruta que havia de seguir la solució jurídica de l'Interregne es va iniciar amb la via parlamentària inspirada i pautaada pel papa Benet XIII, que un cop assassinat l'arquebisbe es decantà a favor de la candidatura de l'infant Ferran i afavorí la transformació de la via de justícia encomanada als súbdits pel difunt Martí l'Humà. De fet, s'ha assenyalat que sense el Cisma de l'Església o sense una derrota militar contundent la solució al problema successori de la Corona hauria segut un altre.¹⁶ A través de la indirecta intervenció pontifícia i prenent com a base els esdeveniments, l'inicial parlament general dels regnes de la Corona previst per investigar a qui corresponia la successió va donar pas a la reunió dels parlaments particulars dels diferents regnes, convenientment reunits a

llocs propers de la residència papal a Peníscola (Tortosa a Catalunya, Alcanyís-Mequinensa a Aragó i Vinaròs-Traiguera a València). Finalment, els parlaments de Tortosa i d'Alcanyís van concertar i imposar la delegació absoluta de les seves autoatribuïdes competències polítiques respecte a la successió a una petita comissió d'àrbitres, tres per regne, que decidirien a qui corresponia el tron, segons veurem més avall.

Benet XIII es traslladà a Peníscola l'1 de juliol de 1411, un mes després de la mort de l'arquebisbe, i llavors promogué tota una logística defensiva per a la seva residència, mesures imitades aquell mateix estiu per la ciutat de València per fer front a un perill imminent i descomunal.¹⁷ Artilleria, guàrdies, intendència, ampliació de la cisterna, reparació de murs i torres, construcció d'una drassana, d'un molí i d'una estacada al costat de la mar, així com de l'escala secreta per baixar del castell a l'ancoratge de la galera *Santa Ventura*, etc., semblaven preparar la vila de Peníscola i amb idèntica activitat la ciutat de València per resistir una campanya militar en tota regla. La perillositat de la situació, el temor que li havia inspirat l'assassinat de l'arquebisbe i el record no gaire llunyà del setge que havia patit Benet XIII al palau pontifici d'Avinyó entre 1398 i 1403 li aconsellaven que les obres no fossin exclusivament domèstiques i decoratives, sinó que garantiren la seguretat, atès que aquella conflagració superava de molt el tradicional marc de les clàssiques guerres privades dels bàndols.

En realitat, el procediment restrictiu reproduïa l'estratègia emprada pel papa Luna per posar fi al Cisma de l'Església, perquè del concili general que hauria de deliberar sobre els drets dels tres papes en què s'havia dividit la cristiandat occidental per declarar el legítim es passaria a l'organització de concilis propis de les tres obediències pontifícies (Perpinyà, Roma i Pisa) i a l'intent infructuós que aquests designessin una petita comissió d'experts. Així, les tres vies proposades per la Universitat de París —cessió, concili i compromís— per concloure el Cisma acabaren descartades per Benet XIII davant el seu interès d'aconseguir una adaptació processal que el col·loqués en la millor situació possible per ser reconegut papa únic i legítim. Anys després, malgrat aquell sonor fracàs dins de l'Església, aquella estratègia sí que tingué èxit per aconseguir la successió de la Corona en el candidat oportú.¹⁸

Però aquesta via pacífica de solució comptava amb un rerefons molt més fosc. L'arelada connivència entre Benet XIII i Ferran de Trastàmara havia estat concertada sens dubte des del juny de 1411, només un mes després que l'infant fes saber del seu interès per l'herència, a través de cartes i de legacions en què es preveia seleccionar —entre els dos— bisbes lleials que haurien de participar al parlament general de la Corona.¹⁹ Fra Vicent Ferrer havia predicat davant la cort castellana a Ayllón a finals d'aquell any, on romandria fins a inicis del següent i on es va entrevistar amb l'infant Ferran, quan ell era un fidel assessor i legat del papa. El 23 de gener de 1412, Benet XIII va enviar correus per aconsellar els parlamentaris catalans i arago-

nesos sobre com procedir en la investigació de l'hereu, incloent consideracions i admonicions per evitar la divisió de la Corona i la violència, i per promoure el necessari diàleg per una via parlamentària restrictiva, és a dir, mitjançant la selecció d'un nombre reduït de persones delegades pels parlaments, assenyalant fins i tot el perfil dels qui havien de participar en un procés que volia accelerar.

És a dir, Benet XIII va inspirar la concertació d'un protocol comú entre catalans i aragonesos, la denominada concòrdia d'Alcanyís, subscripta el 15 de febrer de 1412, on s'obviava la participació dels mallorquins en qualsevol solució, i la dels valencians fins que es conciliessin les irreductibles disputes entre els llinatges Centelles i Vilaragut, els quals —en cas d'aconseguir l'impossible— haurien d'acceptar les bases de la concòrdia.²⁰ El predomini urgellista a València i les fundades sospites d'idèntica filiació entre els mallorquins no es poden considerar casuals. Tampoc no es pot menysprear el paper exercit per fra Vicent Ferrer, l'ascendència moral i la fama de santedat del qual eren reconegudes en tots els regnes, fins a l'extrem que Jaume d'Urgell acceptà a última hora la seva candidatura com a compromissari, quan els seus sermons resultarien determinants abans i després de la sentència de Casp.

El 17 d'abril de 1412, durant l'obertura de les sessions, va predicar un sermó amb el títol «Hi haurà un sol Ramat, un sol pastor»; el frare va ser el primer a votar saltant-se la protocol·lària jerarquia eclesiàstica davant d'un arquebisbe i d'un bisbe, i possiblement condicionà el vot de la resta de compromissaris. Finalment, fou l'encarregat de llegir l'acta que proclamava el nou rei el 28 de juny de 1412, però més tard inicià una campanya de predicacions per les terres de València, Catalunya i Mallorca per argumentar el perquè de la designació i la valoració dels mèrits del nou rei amb el propòsit d'apaciar els descontents.²¹

A banda d'aquestes anomalies, no es pot obviar la selecció dels nou compromissaris, cinc dels quals eren eclesiàstics dels territoris sotmesos a l'obediència del papa Luna, mentre que els laics eren juristes que també havien mantingut forts vincles de servei respecte a ell, condicionant la presumpta imparcialitat. La proposta dels nou àrbitres va ser feta pel governador i el justícia d'Aragó, els dos càrrecs molt propers al papa i units en causa comuna contra Urgell des que, en maig de 1410, abans de la mort del rei, li impediren prendre possessió de la lloctinència general de la Corona a Saragossa. Els delegats del parlament català, on també predominaven els homes d'Església i els addictes a la causa pontifícia, acabaren acceptant la proposta de tres delegats per regne com a jutges inapel·lables de la investigació de la justícia, inclosa la relació nominal i quasi tancada dels jutges.

Per Aragó, foren designats Domingo Ram, bisbe d'Osca, cubiculari i agent de Benet XIII; Francesc d'Aranda, antic cortesà de Pere el Cerimoniós, de Joan I i de Martí l'Humà, home de plena confiança del papa, donat a la cartoixa de Portaceli, i Berenguer Bardaixí, jurista a sou de Ferran d'Antequera i íntim del governador d'Aragó. Per Catalunya: Bernat de Gualbes, jurista i legat de Benet XIII

als concilis de Pisa i Basilea; Guillem Vallseca, jurista, i Pere Sagarriga, arquebisbe de Tarragona nomenat pel papa. I per València, fra Vicent Ferrer, legat papal; Bonifaci Ferrer, el seu germà, prior de la cartoixa de Valldecris, del cercle de Benet XIII, i Giner Rabassa, jurista declarat inhàbil per bogeria en arribar a Casp i que va ser substituït per Pere Bertran, un altre jurista, consultor de Benet XIII i defensor extrem de les seves propostes.²² Violant de Bar, mare de Violant d'Aragó i àvia de Lluís de Calàbria, principal ordidora de la seva candidatura, va denunciar en una carta que la investigació de la successió al tron no corresponia a l'Església i tampoc al papa, assenyalant que entre els compromissaris hi havia molts familiars i domèstics pontificis que actuarien a favor d'un competidor en perjudici de la resta, fent constar que la sentència de Casp estava en mans de Benet XIII.²³

La ressenya d'aquestes dades pot donar a entendre que existia un candidat preestablert i que la via parlamentària o de justícia, convenientment restringida, havia de tenir un desenllaç previsible atesa la manca de qualsevol imparcialitat en la designació dels jutges, que com a homes de partit actuarien majoritàriament a favor de l'infant Ferran tant per la influència pontificia com per l'antiurgesisme parlamentari aragonès i barceloní.

Cal assenyalar que per a Benet XIII no estava només en joc el tron de la Corona d'Aragó, sinó també els seus suports per solucionar el Cisma de l'Església, amb l'esperada i plena adhesió dels regnes peninsulars a la seva causa. Cal recordar que Castella havia privat de suport Benet XIII en 1398, a imitació de França, i que va restituir-lo en 1403. En paral·lel, Violant de Bar, la seva filla i el seu net, com a membres del casal d'Anjou, seguien la monarquia francesa i no oferien suport al papa de procedència avinyonesa. Tot i això, en els primers moments de l'Interregne, el papa Luna pogué valorar durant algun temps la possibilitat de donar suport als angevins en la competició pel tron, ja que li hauria pogut reportar l'adhesió de la Mediterrània occidental, amb la Corona d'Aragó, Sicília i Sardenya, més el comtat de Provença i Nàpols propulsant-lo fins a aconseguir la càtedra de Sant Pere a Roma.

Però l'antecedent de la retirada de l'obediència francesa amb el consegüent setge del palau papal d'Avinyó durant gairebé cinc anys i l'evident suport de la monarquia francesa al papa pisà des del 1409 el van fer desconfiar. La proposta llançada per Violant de Bar als compromissaris l'abril de 1412, amb la qual pretenia traslladar el nen Lluís de Calàbria per ser criat a la Corona d'Aragó sota la tutela pontificia, tal com va fer temps enrere, però dirigint-se al rei Martí l'Humà, no va ser escoltada malgrat el suport de l'ambaixada de Carles VI de França d'oferir tropes per expulsar les de l'infant Ferran.²⁴

LA VIOLÈNCIA DESFERMADA

La predisposada competència entre els aspirants es va asentar sobre la violència prèvia dels seus immediats parti-

daris, ben arrelada des de dècades anteriors en els diferents territoris de la Corona sobre la base d'enemistats entre famílies de la noblesa i dels més eminents ciutadans de cadascun dels regnes. Els grans llinatges aristocràtics i els cavallers no van trigar a involucrar com a valedores i partidàries les més significades famílies de prohoms que dominaven els governs municipals, aprofitant els conflictes particulars per a unir-los en clienteles i solidaritats fins a formar una complexa xarxa capaç d'articular faccions de grans proporcions amb implantació regional. Els drets de deseiximent, venjança i guerra privada entre el grup militar, emparats en la legislació foral, feren que la violència adquirís un nivell extraordinari quan les raons dinàstiques s'implicaren amb les tradicionals lligues de bàndols.²⁵

En Aragó

Els pregons municipals de Saragossa, avalats per García Fernández de Heredia, arquebisbe, capità i regidor diputat pel Consell de la Ciutat, juntament amb el governador del regne Gil Ruiz de Lihori, pretenien mantenir l'ordre públic el juliol de 1410 després de la mort de Martí l'Humà a fi de conservar el tron per a qui en justícia pertanyés. No només es va prohibir l'entrada de gent d'armes a la ciutat, sinó que es prevenia els habitants a prendre les armes i seguir els oficials quan fossin convocats a campana repicada. En realitat, l'ordenança no era nova, sinó que manifestava la continuació d'unes mesures d'anys enrere, derivades de les lluites de bàndols i de la proliferació de grups armats que practicaven el bandidatge a la rodalia de la ciutat. Ara bé, també havien estat adoptades amb el propòsit d'evitar l'adhesió dels veïnats a aquestes parcialitats, així com la seva implicació en les violentes baralles a què donaven lloc.²⁶

En aquelles dates, per tot el regne es manifestava una antiga rivalitat entre una noblesa enemistada, liderada per Pedro Ximénez de Urrea i Anton de Luna. Benet XIII medià per aconseguir la signatura de paus i treves durant la visita a Saragossa en desembre d'aquell any sense a penes èxit, perquè l'actuació institucional de les autoritats en aquestes lluites es demostrava parcialment a favor d'un dels grups contendents. Ja en 1397, el governador fou amonestat pel rei Martí en no haver expulsat Lope Ximénez de Urrea, fill, del castell de Montearagón, que havia ocupat perquè Juan Martínez de Murillo, vinculat al llinatge dels Luna, fou nomenat abat pel papa i, en conseqüència, va ser expulsat pels Urrea en una nova manifestació de l'endèmica guerra feudal. Fins aleshores, els intents de la monarquia no havien pogut posar fi a les velles enemistats entre Lunas i Urreas a les viles aragoneses; entre López de Lanuza Cerdán, d'una part, i els Ximénez d'Ambel, Sunyer i Martínez d'Alfocea, de l'altra, a Saragossa; entre Marcillas i Muñozes a Terol, o entre Sayas i Liñanes a Calataiud.²⁷ Els successius lloctinents o virreis enviats per Martí l'Humà entre 1402 i 1410 trobaren una forta resistència entre les elits polítiques aragoneses i, així, successivament, Alfons, comte de Dènia i duc de Gandia,

Arnau d'Erill i, més tard, Jaume d'Urgell toparen amb l'obert rebuig dels diputats del regne, del governador, de l'arquebisbe i del justícia d'Aragó, que els impediren desenvolupar la missió pacificadora i justiciera encomanada per la monarquia per la seva reticència foral a acceptar en l'exercici del càrrec qualsevol que no fos el primogenit reial.²⁸

La designació de Jaume d'Urgell el 1408 com a lloctinent reial comptava amb les simpaties d'Anton de Luna i dels seus familiars, els llinatges Alagó, Urries, Sesé i Pérez d'Ayerbe, entre d'altres, però va xocar amb aquells que s'atrinxeraven a les institucions i, d'una manera o d'una altra, es demostraven afins als Urrea, acèrrims enemics dels Luna. L'arquebisbe García Fernández de Heredia i el seu cunyat, el governador Gil Roís de Lihori, emparentat amb els Ximénez de Urrea, es van associar a Joan Ximénez Cerdán, justícia d'Aragó, i van formar una unitat d'actuació en la qual Berenguer de Bardaixí, jurista de Saragossa, exercia d'assessor legal contra els interessos dels Luna i dels Urgell. Tots junts impediren la presa de possessió com a lloctinent quan el comte d'Urgell entrà a Saragossa acompanyat d'Anton de Luna i dels seus partidaris.

La creació d'aquesta autoritat superior que havia de subordinar la resta dels oficials aragonesos generà una clara reacció inspirada en arguments forals que, no obstant això, trobava realitat en una greu enemistat contra els Luna i els seus valedors. El governador i els diputats dels quatre braços del regne presentaren plet davant el justícia d'Aragó pel nomenament, i aquest es va negar a prendre el preceptiu jurament, acte que hauria de facultar el principi de l'exercici del càrrec. Juan Fernández de Heredia, nebot de l'arquebisbe i fill del governador, entrà amb companyies armades a Saragossa, mentre que la ferma voluntat de prendre possessió de la lloctinència havia portat també Jaume a presentar-se envoltat de partidaris el 14 de maig de 1410. Advertits d'aquell propòsit, els acòlits del bisbe i dels seus aliats van fer repicar les campanes per cridar els veïns a les armes i van provocar una batalla campal a la plaça que va causar ferits i morts, amb la fugida del comte d'Urgell a La Almunia de Doña Godina per trobar-hi refugi, emparat allí per Pere Roís de Moros, castellà d'Amposta, de l'orde militar de Sant Joan de l'Hospital. Poc després morí el rei Martí i la violència cresqué de forma efervescent, perquè aquestes guerres privades de la noblesa per mantenir o aconseguir la influència política s'adaptaren a les reivindicacions dinàstiques dels pretendents al tron durant l'Interregne.²⁹

En Catalunya

En evident contrast, la ciutat de Barcelona sembla que vivia una època plàcida durant els darrers anys del regnat de Martí l'Humà, encara que des del 1398 es conservava memòria de les rivalitats entre els bàndols dels Marquet i dels Palou, ciutadans honrats amb destacada presència a la vida política a través del Consell, o també de les accions tumultuoses protagonitzades per l'alta noblesa, cas dels Cardona en 1396, fins que en 1406 el Consell ordenà als

grups rivals guerrear fora de la ciutat.³⁰ Aquesta desmobilització s'ha relacionat amb la desvinculació de la vida pública local per part dels pròcers més destacats, bé amb la inassistència a les reunions de l'assemblea ciutadana, bé amb les reticències a acceptar legacions o comissions al servei de la comunitat, potser perquè la contínua residència règia de la casa i cort a Barcelona desviava l'interès polític cap al centre superior de poder.³¹

Tot i això, les reunions de les Corts catalanes celebrades entre 1405 i 1410 a Perpinyà i Barcelona demostraren evidents tensions dins la classe política, tant pel deteriorament de les relacions entre la monarquia i els braços com pel xoc d'interessos entre els mateixos estaments a través de la formació d'opinions dins del grup nobiliari, derivades en part dels infructuosos intents de crear un quart braç o estament propi dels cavallers a les Corts. El desembre de 1408, un dels dos grups estava liderat per Jaume, comte d'Urgell, i un altre per Pere de Fenollet, vescomte d'Illa i Canet, en ambdós casos comptant amb l'adhesió de grans i petits llinatges, encara que sembla que no van arribar a engendrar-se violències obertes. La situació resultava paradoxal si comparem l'allargament d'unes Corts catalanes que no trobaven solucions enmig de la calma política barcelonina respecte a la breu duració de les Corts aragoneses de Maella, de 1404, enmig de les contínues violències, quan una de les raons per convocar les dues assemblees era la fractura social creada pels grups antagònics.³²

Les viles i ciutats catalanes sí que patiren l'acció dels bàndols per l'enfrontament entre jurisdiccions senyoriales i les viles amb la consegüent mobilització d'un sometent destructiu, que causà estralls a Vic, Manresa i Moià, i que va portar els comtes d'Urgell, de Pallars i de Cardona a sol·licitar al rei Martí la supressió cautelar de les milícies urbanes els anys 1397, 1399 i 1406. Fins i tot Lleida, Cervera i Manresa arribaren a coordinar les seves milícies en 1408 contra el comte de Cardona.³³ Incidents particulars i previs, realimentats contínuament per parents, amics i afins, mitjançant solidaritats transversals i verticals oposaren els Malla i els Mir a Vic, els Togores i els Recasens a Sabadell i els Sescomes i els Navés a Lleida, on les actuacions polítiques accentuaven el descrèdit de les institucions de govern en demostrar-se parcials en l'expulsió dels facciosos, en la resolució de plets i en l'aplicació de les ordenances per mantenir l'ordre públic.

El 7 de gener de 1402, el batlle i veguer reial de Vic, Robert de Malla, fou mort quan encapçalava un dels bàndols locals; a Lleida, el prestigiós ciutadà Bernat Gralla era assassinat aquell mateix any, i a Girona pugnaven els cavallers Pontons-Foixà i els ciutadans Avellaneda-Miquel el 1404. L'única via per restablir l'ordre quedava en mans de la monarquia, que va enviar lloctinents, virreis o capitans a Vic, Berga, Girona, Cervera, Tarragona, València, Saragossa, Tarassona, Terol i Albarrasí per restablir l'ordre entre 1400 i 1410. Els resultats foren mínims davant les habituals queixes de contrafurs, fet que donà peu, en el millor dels casos, a compromisos per signar paus i treves

entre els contendents fins que un nou incident reactivava la dinàmica.³⁴

En aquesta línia explicativa, però d'oposició parlamentària, s'ha argumentat que en els primers temps de l'Interregne la major part de la noblesa catalana, tant d'aristocràcia com de cavallers, era partidària de Jaume de Urgell. El comte només es va veure rebutjat per dues grans cases baronials, la comtal de Pallars i la vescomtal d'Illa i Canet, però també per alguns llinatges menors, com els Cervelló, Mur, Peguera, Erill, Cruïlles, Queralt i Orcau, ja que l'arrelada presència a la cort reial, a la dels infants o a la de les reines havia afavorit la formació de grups de pressió, simpaties i camarilles. En aquests primers moments, els antiurgellistes es van demostrar inicialment francòfils, és a dir, angevins i a favor de Lluís de Calàbria, liderats per Guerau Alemany de Cervelló, governador de Catalunya, almenys fins a la mort de l'arquebisbe de Saragossa.

En el bàndol contrari, Joan Ramon Folc, comte de Cardona, liderava els urgellistes catalans al parlament, secundat pel seu germà Pere de Cardona, bisbe de Lleida, quan la seva germana era la mare d'Anton de Luna, líder dels urgellistes aragonesos. També Guillem Ramon i Pere de Montcada militaven al mateix partit i la seva mare també era germana d'Anton de Luna, quan Roger de Montcada, governador de Mallorca, demostrava la seva simpatia cap a la mateixa causa.³⁵ Aquest caràcter transnacional de la militància també s'observava entre els seus opositors: Francesc de Vilanova era germà de Galceran, bisbe d'Urgell i enemic del comte, que va projectar aquesta filiació envers els seus parents Vilanova establerts al Regne de València. D'altre costat, Berenguer Arnau i Pere de Cervelló es van implicar amb el bàndol urgellista valencià combatent els Centelles. Però aquestes xarxes de parentesc no actuaren en tots els casos com a element incondicional d'aglutinació que determinés una postura política infrangible, perquè la noblesa, més que defensar una causa pròpiament dita, exercia una postura flexible d'oposició respecte als llinatges rivals.

En València

Les violències que van prologar l'Interregne a València assoliren un grau major a la capital del regne. En març de 1397, el jurat Berenguer Duran era mort en intentar aturar una brega de carrer. A la vespra del 22 de maig de 1398, prop de l'església del Temple, eixiren greument ferits Lluís Soler, d'una banda, i Pere Centelles, de l'altra, ambdós caps de les dues faccions en lluita. La mort els sobrevingué a tots dos, primer a Lluís i després a Pere, unes nefastes circumstàncies que encara calfaren més els ànims entre els enemics i afavoriren el desmesurat creixement d'unes lluites sagnants que inclogueren fins i tot la participació de nombrosos grups de menestrals.

Mentrestant, els personatges que exerciren els càrrecs de govern pel rei o per la ciutat foren acusats de parcialitat per les seues actuacions i, de fet, almenys la meitat dels assistents a les Corts de 1401-1407 estaven implicats en els bàndols. En aquesta assemblea, la problemàtica es re-

flectia associada o concomitant a les dificultats financeres de la Corona quan el donatiu es va destinar a recuperar el patrimoni reial venut anys enrere i quan les alienacions del patrimoni havien beneficiat els consellers del rei i els sequaços de la seva facció en els regnats precedents, d'un bàndol o d'un altre. En conseqüència, la recuperació patrimonial promoguda per Martí coincidí amb un període recrutat de bandositats.

Per exemple, la vila i el castell de Cullera havien passat a mans de Lluís Carbonell i de Pere Marrades, que els compraren a la ciutat de València el mes de maig de 1400 amb l'únic pretext de trobar un refugi que pogués salvar-los de possibles agressions el bàndol Vilaragut. Un evident acte de prevaricació d'un consell favorable a aquest partit, que segregava la vila del terme de València després de molts anys de pertinença, i que va trobar la resposta d'Eximén Pérez d'Arenós, antic senyor de Cullera i membre destacat del bàndol Centelles. D'altra banda, en juny de 1400 queia assassinat per la gent de Gilabert de Centelles Pere Solanes, alcaid i procurador de Xelva, senyoria presa per la força de les milícies urbanes al vescomte Pere Lladró de Vilanova. En agost de 1401, Martí de Roda, notari i conseller i racional de València, era mort per la gent dels Soler-Vilaragut, i en agost de 1403, Jaume Jofré, alcaid del castell de Xèrica i procurador de la ciutat a l'anomenada Partida Sobirana era abatut pels Vilaragut en represàlia per la mort de Jaume Soler. El 15 de gener de 1398, alguns cavallers, com mossèn Joan Gascó i mossèn Martí Eximénez d'Orís, havien denunciat davant la cort reial que les eleccions de justícies fetes per Nadal no foren netes, amb la finalitat de desqualificar el govern ciutadà. I com ja era habitual, el maig de 1401, els dos bàndols rivalitzaven per aconseguir que els seus seguidors sortissin elegits jurats, excloent els contraris en les nominacions parroquials de candidats.

L'extensió dels bàndols a Cullera i a Xàtiva acabà donant lloc el 1404 a un gran enfrontament, la batalla de Llombai, senyoriu dels Centelles, en què participaren nobles, cavallers, ciutadans i un gran nombre de menestrals armats, afiliats a cada un dels dos partits. El gener de 1406, el deteriorament de la situació era tal que els jurats demanaven a la reina la presència del monarca i el virrei va enrolar una tropa de mil homes. Amb aquesta força s'adoptaren algunes mesures contundents, que menyscabaren els furs i consegüentment es guanyaren l'oposició dels jurats i del consell. La parcialitat dels jurats amb els bàndols va obligar a suspendre'ls de l'ofici, expulsar-los de la Casa de la Ciutat, impedir-ne l'entrada i posar-la sota vigilància armada del virrei durant gairebé un mes. Finalment, el 5 de juny de 1406, el rei Martí intervingué el govern i nomenà els jurats amb el pretext de ser l'única via de pacificació ciutadana.

Però aquella novetat no va fer sinó augmentar la violència. La nit del 21 de març de 1407 fou assassinat Ramon Boil, el governador del regne. L'impacte social del crim i la repressió consegüent només van provocar un efecte efímer perquè el febrer de 1408 de nou els bàndols

estaven instal·lats dins dels murs de València, engendrant violències i estenent la guerra a les principals localitats del regne. La militarització de la població i la multiplicació de les guàrdies i rondes nocturnes no impediren la perseverança dels conflictes. La repressió dirigida per Alfons, comte de Dénia, governador i virrei, trobà l'oposició dels jurats municipals, que aconseguiren la seva substitució en novembre de 1409 per Arnau Guillem de Bellera, prompte reconegut com a portaestendard valencià dels urgellistes i proper als Vilaragut. La situació de desavantatge conduí d'immediat els Centelles a abandonar València i anar-se'n a Xàtiva, on promogueren una altra batalla amb l'ús d'artilleria que s'allargà cinc dies i arrasà la fira de la ciutat. El 22 de gener de 1410, durant l'absència del governador i virrei, el pelegrinatge anual al sepulcre del patró de València sant Vicent màrtir patia l'atac d'una tropa de cavalleria dels Centelles i el mes següent ells mateixos organitzaven violentes eixides nocturnes des del campanar de la seu. Aquestes circumstàncies donaren pas al veritable principi de l'Interregne.³⁶

UNA GUERRA PER LA SUCCESIÓ

Si Aragó apareixia dividit entre les sagnants parcialitats dels Luna i dels Urrea, València ho estava entre els Centelles i els Soler-Vilaragut, i a Mallorca els partidaris del Regiment de Franquesa i els de la Pragmàtica d'Anglesola rivalitzaven pel control de la ciutat amb una hisenda en bancarrota, mentre que Catalunya semblava presentar unes tensions menys violentes i més dialèctiques, amb uns trets parlamentaris més desenvolupats que, si no impedien les baralles, almenys sí que evitaren un enfrontament general entre partits.³⁷

La iniciativa de Guerau Alemany de Cervelló, governador de Catalunya, en iniciar d'immediat la senda de la justícia via parlamentària fou una estratègia per desqualificar l'arrogància de Jaume d'Urgell com a hereu natural, i amb un efecte indirecte paralitzà l'alta noblesa catalana, que majoritàriament li donava suport en aquell primer moment.³⁸ La convocatòria del parlament a Barcelona l'agost de 1410 va ser ben acollida per les viles reials i fins i tot els procuradors de Jaume d'Urgell acceptaren aquell procediment el mes d'octubre, un fet que va portar el governador a exigir-li com a aspirant a la Corona que renunciés a l'exercici de la lloctinència general, càrrec que havia assumit en agost de 1409. A canvi, el comte li demanà en reciprocitat la renúncia a la governació catalana, però aquell s'hi negà amb l'argument que havia sigut confirmat a l'última hora de vida del rei Martí. El camí de justícia adquirí una certa precisió quan l'arquebisbe de Saragossa convidà els regnes d'Aragó i València a participar en la via parlamentària iniciada a Catalunya.³⁹ Això no obstant, la pretensió de crear el quart braç dels cavallers en el parlament català i l'enfrontament entre el bisbe urgellista de Vic i l'angeví comte de Pallars, inclosa la participació de tropes franceses, reviscolà el desig del comte

d'Urgell de recuperar la funció governativa i, en conseqüència, desaccelerà la via parlamentària.

L'efímera treva aconseguida en terres aragoneses per la intervenció de Benet XIII permeté al governador convocar el parlament de Calataiud, secundat per l'arquebisbe i el justícia d'Aragó, però xocà amb les reactivades lluites entre Fernán López de Luna i Juan Fernández de Heredia; entre Pedro Galcerán de Castro i Lope Gurrea, i entre Pedro Ximénez de Urrea i Anton de Luna. L'arquebisbe assumí la copresidència del parlament aragonès malgrat ser defensor de l'herència de Lluís de Calàbria, coincidint amb el governador i el justícia en l'animadversió i enemistat respecte al comte d'Urgell després de l'infructuós intent d'aquell de jurar els furs aragonesos. Amb aquestes gestions s'iniciaren els preparatius per convocar un parlament general de la Corona d'Aragó, que fracassà d'immediat amb l'assassinat de l'arquebisbe, un detonant que feu esclatar una guerra civil entre dos bàndols irreconciliables.

L'arquebisbe havia suspès el parlament aragonès davant la reticència de Juan de Valtierra, bisbe de Tarassona, a acceptar-lo en qualitat de president del previst parlament general de la Corona on aquell pretenia reunir-lo. El contrast d'interessos i la impossible concòrdia entre els bàndols reunits a Calataiud obligà els dos prelats a abandonar la reunió, i malgrat la pau i treva dictada en la convocatòria del parlament, l'1 de juny de 1411, l'arquebisbe fou mort en La Almunia de Doña Godina junt a Tomás i Alfonso Liñán pels valedors d'Anton de Luna, mentre fou pres Jaime Cerdán, fill del justícia d'Aragó. L'atemptat pretenia eliminar el promotor d'un dels dos principals competidors pel tron fins a aquell moment, ja que deixava Jaume d'Urgell en una situació hegemònica, però el projecte fracassà des del principi perquè permeté a l'infant Ferran passar d'ésser un aspirant secundari a un de prioritari, avalat amb el carisma de justicier que adoptà en la persecució dels malfactors.

La por de l'arribada de forces gascones i del marquesat de Montferrat per reforçar la posició del comte d'Urgell obligà els parents del difunt a demanar l'auxili de l'infant Ferran. El seu germà Blasco Fernández de Heredia, marit de Violant Boil, de València; Gil Ruiz de Lihori, governador d'Aragó, casat amb Teresa Fernández de Heredia, cosina de l'arquebisbe; Juan Fernández de Heredia, nebot matern del difunt; Pedro de Urrea i Berenguer Bardaixí, sogre de l'anterior, convocaren la solidaritat familiar per exercir el dret de venjança, es reforçaren amb el nou valedor del llinatge, l'infant Ferran, i prengueren pres el bisbe de Tarassona.⁴⁰

L'arribada de les tropes castellanques afavorí que Blasco Fernández de Heredia, el governador i el justícia es feren forts d'immediat en Saragossa i Calataiud, d'on eixiren en desbandada els urgellistes, i iniciaren una forta pressió sobre Terol, Fraga, Albarrasí i Vilel per desfer el grup, fent costat als Urrea per combatre els Luna i els seus aliats en Belchite, Jaca, Almudévar i Osca al final de l'any 1411. També prengueren el castell d'Eixea i a Juan Ruiz de Mo-

ros, castellà d'Amposta. A l'inici de 1412, les tropes gascones i angleses del comte derrotaren en Eixea la milícia de Saragossa, encapçalada pel governador, on prengueren Pedro López de Gurrea.

L'assassinat de l'arquebisbe desacredità la causa de Jaume d'Urgell davant del parlament català perquè també estigué acompanyada en setembre de l'excomunió d'Anton de Luna i dels seus sequaços, feta en agost de 1411 per Juan Ximénez Huguet, vicari general de la diòcesi, amb el propòsit de minorar la candidatura del comte i excloure-la del nou parlament aragonès convocat en Alcanyís. Davant aquella assemblea, Anton de Luna justificà la mort de l'arquebisbe al·legant defensa pròpia, al mateix temps que acusava el difunt de faccions i deslleial, i en cap moment els aguerrits Heredia el contradigueren en públic.⁴¹ En conclusió, l'eliminació del líder de la causa angevina no provocà un pronunciament general en favor del candidat supervivent i el procés parlamentari continuà, però per una altra via. De fet, la intenció inicial de reunir un parlament general de la Corona donà pas a la convocatòria de parlaments particulars dels regnes, mentre s'accentuà la via militar dels dos bàndols, amb l'auxili castellà i la contractació de tropes gascones entre les companyies mercenàries que poblaven els dominis continentals dels anglesos, llavors aturades per les treves en la Guerra dels Cent Anys.

LA RECTIFICACIÓ DE LA VIA PARLAMENTÀRIA

Primer la resistència de l'alta noblesa aragonesa a la via parlamentària instada pels oficials del regne i després l'exclusió dels excomunicats del parlament d'Alcanyís dugueren els urgellistes a intentar constituir una assemblea pròpia en Mequinensa, vila de Guillem de Montcada, nebot d'Anton de Luna, on es coordinà gran part de l'aristocràcia aragonesa i de les seves companyes, mentre que a Alcanyís predominaven els cavallers, juristes, ciutadans i eclesiàstics que dominaven les institucions amb la benedicció pontifícia.⁴² Per tal d'impedir la reunió d'Alcanyís, els urgellistes entrebancaren els camins d'accés i Anton de Luna ocupà els castells de Saidí, senyoriu de Berenguer de Bardaixí, i d'Aitona, proper a Lleida, l'octubre de 1411.

El governador de València, Arnau Guillem de Bellera, defenia la causa de Jaume d'Urgell des del seu càrrec amb el domini de la capital, darrere la persecució i expulsió dels Centelles. És a dir, l'incomplet parlament valencià convocat en setembre de 1411 portà els enemics del governador a crear una assemblea alternativa a Paterna. Finalment, els dos grups rivals constituïren dos parlaments excloents: l'urgellista, dominat per Bellera, els Vilaragut i la ciutat de València, radicat en Vinaròs, i la reunió dels Centelles amb les viles rebels a l'autoritat del governador Bellera, molt prompte manifestats tots en favor de l'infant Ferran.

La irreconciliable enemistat i la dualitat parlamentària donaren pas a una guerra oberta al nord del Regne de Va-

lència des del moment en què el governador intentà imposar la seva autoritat sobre les viles, i de fet trobà fortes resistències a Morvedre, Xàtiva, Vilafamés, Castelló i la Vall d'Uixó. Bartomeu Miralles, lloctinent del governador en la Plana de Castelló, encapçalà la rebel·lió contra Bellera i la repressió no es feu esperar perquè quan el governador entrà en Castelló executà Bernat Hostalers, batlle de la vila. Els Centelles prengueren Vilafamés, però en foren expulsats amb l'artilleria de Bellera, que executà els revoltats en gener de 1411.⁴³ Això no obstant, Morella resistí perquè l'alcaid del castell, Joan Ram, demanà auxili als seus parents aragonesos, enemics declarats de Jaume d'Urgell: Domingo Ram, bisbe d'Osca, i els seus germans, entre els quals era Isabel, dona de Berenguer Bardaixí, reforçaren Morella amb les tropes castellanques i deslliuraren una ofensiva contra les aldees en la comarca dels Ports i en la Plana de Castelló, allí on es respectava l'autoritat del governador Bellera. Els voltants de Forcall, Almassora i Nules foren depredats i sotmesos a setge per un contendent o per l'altre. L'arribada de noves tropes castellanques l'agost de 1411 reforçà la posició dels Centelles, mentre que les que vingueren de Múrcia i de Requena permeteren als trastamaristes valencians revoltar-se en Alzira, i amb una demostració efervescent d'hegemonia acabaren per atemorir la ciutat de València, que inicià els preparatius defensius per si era sotmesa a un setge.⁴⁴

Llavors, davant el clima general de violència que impedí la reunió d'un parlament general dels regnes, s'optà per reunir parlaments particulars en llocs propers. Malgrat els diferents interessos que albergava, el parlament català va ser l'únic que es mantingué actiu després de la dissolució de l'aragonès de Calataiud i la impossible constitució d'un parlament valencià únic. Però les tensions es mantingueren vives en Catalunya, amb l'assassinat de Samsó Navés, caporal urgellista de Lleida, pel trastamarista Ramon Sescomes l'estiu de 1411. En Cervera, el batlle i el veguer mantenien el seu enfrontament, mentre que en Girona els bàndols entre Ramon Sampsó i Dalmau Raset oposaven el bisbe i els paers de la ciutat. Al mateix temps, Fraga i Barbastre expressaven el temor a l'arribada de tropes gascones al servei del comte d'Urgell des de l'altre costat dels Pirineus. La depredació de Llimiana, d'Andorra i de la Vall d'Aran obligà les tropes castellanques a prendre posicions a la frontera des d'Osca alhora que els diputats catalans enrolaven un exèrcit per pacificar les viles i evitar l'acció justiciera que en Catalunya pretenien iniciar les tropes de l'infant Ferran. La presa del castell de Rosanes per Arnau Santacoloma amb el suport del vescomte de Castellbò i la del castell de Saavedra per Joan de Vilamarí obligaren el governador de Catalunya a participar en les operacions militars.⁴⁵

Des de la tardor de 1411, els contactes entre els parlaments de Mequinensa i Alcanyís, i de Vinaròs i Traiguera, sempre per separat i respecte al de Tortosa, intentaven aconseguir el reconeixement oficial per participar en el procés institucional de la successió enmig d'una situació de guerra.⁴⁶ El suport dels oficials antiurgellistes d'Aragó

el feu possible en el cas d'Alcanyís malgrat l'exclusió dels Luna i dels seus valedors, mentre que l'autoritat del governador de València sobre el parlament urgellista de Vinaròs va ser desdenyada amb el pretext que excloïa els Centelles.⁴⁷ La balança continuà favorable a l'infant Ferran amb les seues intervencions militars per Aragó i València, amb el benplàcit del papa Luna, el domini quasi integral d'Aragó, d'almenys la meitat dels valencians i d'un grup indeterminat en el parlament català. Al contrari, el comte d'Urgell comptà amb la força del governador de València i de la capital del regne, amb els partidaris d'Anton de Luna en Aragó replegats sobre els seus dominis septentrionals, amb una part indeterminada, retràctil i inactiva de la noblesa catalana i amb les tropes que pogué contractar amb el propi patrimoni familiar.

La comissió delegada pel parlament d'Alcanyís rebé, a la fi del mes de setembre de 1411, els missatgers remesos pel parlament de Tortosa, on acordaren la substitució del parlament general de la Corona per la reunió d'una comissió de delegats amb el pretext d'evitar els perillous camins, comissió que hauria de gaudir de poders absoluts sobre la investigació de la successió.⁴⁸ La restringida reunió d'aquests delegats parlamentaris, segons la inspiració del projecte pontifici, constituí el pitjor pronòstic per al comte d'Urgell, que va intentar recuperar posicions augmentant la seva força militar amb reduïts grups de gent d'armes contractats a Gascunya, a Gènova i al marquesat de Montferrat per fer front a l'exèrcit castellà.

També va contactar amb Enric IV d'Anglaterra per demanar ajut i fins i tot va iniciar una estratègia amb Yusuf de Granada per obrir un nou front meridional a l'infant de Castella gràcies a la intermediació de Roger de Montcada, governador de Mallorca, i així descarregar les forces destinades a la Corona d'Aragó. Les lletres secretes interceptades per Diego Gómez de Fuensalida, abat de Valladolid, foren presentades davant el parlament d'Alcanyís i accentuaren el descrèdit de la causa del comte d'Urgell també a Tortosa. Contràriament, no tingué a penes efecte que el mateix abat fos denunciat davant el parlament de Tortosa en intentar comprar en prebendes i diners per a la causa de l'infant de Castella l'urgellista García López de Sesé i els seus parents.⁴⁹

La tensió entre els parlaments davant una possible paralització del procés de convergència dels interessos catalanoaragonesos feu que Berenguer Bardaixí, home fort de l'infant Ferran a Saragossa i que portava el pes de les negociacions, expressés en públic que si els parlaments no obraven junts en la solució de la successió, Aragó actuaria en solitari usant la seva primacia, qualitat derivada de la condició de cap dels regnes i terres de la Corona, encara que —això sí— comptant amb el suport militar castellà. A fi d'aconseguir l'avinença, el parlament de Tortosa designà una comissió amb vint-i-quatre delegats en representació de totes les postures que havia incloses —angevins, urgellistes i trastamaristes— per constituir una legació de sis ambaixadors davant del parlament aragonès d'Alcanyís. De nou Bardaixí els va comunicar el propòsit d'ac-

tuar sense dilacions per concertar un reduït grup de savis i confiar-los el coneixement de la successió amb l'estudi i l'aclariment de les reivindicacions dels aspirants.

Va ser llavors, el gener de 1412, que Benet XIII dirigí cartes als parlaments d'Alcanyís i de Tortosa perquè es concordessin en la designació de certs homes que amb l'ajuda divina trobarien a qui corresponia l'herència. El resultat fou l'elaboració de la Concòrdia d'Alcanyís, signada el 15 de febrer de 1412 i articulada minuciosament en vint-i-vuit punts, però només subscripta pels delegats de Tortosa i d'Alcanyís. En essència, la concòrdia havia decidit la substitució del parlament general per nou jutges designats pels parlaments particulars, el quals, reunits a Casp, procedirien dels tres regnes i amb un termini preestablert rebrien, analitzarien i sentenciarien de forma inapel·lable a qui corresponia la successió, segons un protocol que exigia almenys sis vots favorables amb, com a mínim, un de cada regne.⁵⁰

LA GRAN DERROTA

La subscripció de l'acord vaticinava la pràctica exclusió dels valedors de Jaume d'Urgell i aquest va redoblar el reforç militar allí on perillava la seva situació hegemònica, en el més dur front de guerra, és a dir, en el Regne de València, perquè els urgellistes aragonesos havien quedat araconats als seus dominis pirinencs per les forces castellanes, mentre que a Catalunya ningú no es mobilitzava a favor seu. Així, va enviar una força de gascons des de l'altre costat dels Pirineus sota el comandament de Ramon de Perellós per fer front als irreductibles Centelles. El resultat va ser la batalla de Morvedre del 27 de febrer de 1412. El governador no va esperar el reforç i s'hi va dirigir des de València amb la milícia de la capital, i va ser interceptat a Morvedre per les forces castellanes comandades per Diego Gómez de Sandoval, *adelantado mayor* de Castella, unides a les de Bernat de Centelles i a les dels aragonesos capitanejats per Juan Fernández de Heredia, que van derrotar l'exèrcit de Bellera i causar la mort del governador. L'impacte de la catàstrofe fou terrible a València segons el testimoni coetani del notari Andreu Polgar, que anotà en les guardes del seu protocol la mort de dos mil homes.⁵¹

La derrota es produïa quan el domini trastamarista en Aragó era total i quan s'havia demostrat diverses vegades la inoperància catalana en favor del comte d'Urgell, de manera que, afonada la causa urgellista al regne de València, allà on més suports gaudia el comte d'Urgell, va donar la plena representativitat del parlament de Traiguera en perjudici de Vinaròs. Ni Aragó ni Catalunya van objectar res a aquesta derivació militar de la via de justícia i assumiren la formació d'un parlament valencià únic a Morella des d'una València dominada pels Centelles, on molt pocs noms dels participants en el parlament urgellista de Vinaròs van ser inclosos.⁵² Un mes després de la derrota, fins i tot la reticent i urgellista ciutat d'Osca envià per primera

volta delegats al parlament d'Alcanyís, i en Casp s'acceptaren els tres valencians que corresponien al regne en compliment de la Concòrdia d'Alcanyís. Independentment del resultat de la batalla, l'adquirida fluïdesa del procediment jurídic iniciat per catalans i aragonesos exigia una coincidència interessada respecte a algun candidat.⁵³

Un dia abans de la batalla de Morvedre, el parlament d'Alcanyís havia delegat sobre el governador i el justícia el poder conjunt necessari per a nomenar els nou jutges que actuarien a Casp, els quals a l'uníson confeccionaren la relació personalitzada de noms que havien de representar els tres regnes, amb una altra allegació annexa que afegia l'amenaça que, si no eren admesos, Aragó actuaria en solitari. La proposta dels nou noms va ser presentada i discutida pels delegats del parlament català, incloent-hi contrapropostes i modificacions de cadascun dels braços, atesa la divisió d'interessos que jugaven al seu interior respecte als aspirants al tron, però va ser resolta mitjançant una majoria favorable a la proposta feta per Francesc Climent Sopera, bisbe de Barcelona, en la qual s'acceptava la nòmina aragonesa amb l'única variació d'incloure fra Vicent Ferrer i excloure Arnau de Conques de la terna valenciana.⁵⁴ El 13 de març de 1412 es va remetre la llista definitiva dels jutges per aconseguir l'aprovació dels respectius parlaments i s'iniciaren els preparatius a Casp.

Dos dies després, Violant d'Aragó recusava davant el parlament de Tortosa la parcialitat del bisbe d'Osca, de Bonifaci Ferrer, de Francesc d'Aranda i de Berenguer Bardaixí, alegant arguments mai desmentits, i a més enviava correus per intentar rebel·lar les ciutats i viles del Rosselló, de Catalunya i de València, sense que trobessin ressonància.⁵⁵ Fins i tot va instar Boucicaut, mariscal de França, perquè, amb tropes franceses dels ducs de la Guiana i de Borgonya, pressionessin per anul·lar el nomenament dels jutges. Boucicaut va escriure al comte d'Illa, al governador del Rosselló i als cònsols de Perpinyà en nom de Violant de Bar i de Violant d'Aragó, defensores de la candidatura del seu net i fill, perquè preparaessin queviures i allotjament per a unes forces que mai no arribarien. L'abril de 1412, desesperançades amb el nul èxit de l'estratègia militar, oferien posar Lluís de Calàbria sota la protecció de Benet XIII si era designat hereu, tal com havien fet en 1409 respecte al rei Martí l'Humà.⁵⁶ Violant de Bar i el rei de França, en nom de Lluís de Calàbria, qüestionaren el procediment d'investigació mitjançant els seus procuradors, igual que havien fet abans davant el parlament de Tortosa, alegant que el lloc triat no era segur, que el temps assignat era massa breu i que quatre jutges eren parcials i favorables a un candidat, però la recusació fou de nou rebutjada.

Per la seva banda, Jaume d'Urgell intentava rebatre el que s'havia acordat a Alcanyís per no atendre els delegats i partidaris reunits a Mequinensa, alhora que els Vilaragut intentaven reconstituir un parlament urgellista a Alzira, però les dues opcions, sense ser escoltades, acabaren per dissoldre's. Malgrat el fracàs, no deixaren de costat la via

militar, perquè el 24 d'abril de 1412 les tropes urgellistes van vèncer els Centelles en una batalla que va deixar un rastre de cinc-cents morts a les proximitats d'Onda, fet que va ocasionar la petició de més tropes castellanes. I Anton de Luna seguia promovent disturbis a Aragó per tal d'impedir la consecució del protocol concertat a Alcanyís. Fins i tot va amenaçar d'atacar Casp, un anhel inabastable si es té en compte que aquella vila estava envoltada de tropes castellanes pel nord i pel sud després de la batalla de Morvedre, i protegida en l'interior per una nodrida guàrdia d'aragonesos i catalans, forces encapçalades pels respectius alcaïds del castell i els capitans de la vila on més tard, a la doble guaita, s'afegiria el 14 de març la dels valencians. L'orde militar de Sant Joan de Jerusalem era senyora del castell i de la vila de Casp, però amb la mediació de Benet XIII la jurisdicció havia passat al bisbe d'Osca i aquest l'havia transmesa als nou compromissaris, de manera que vila, castell i guaites quedaren sotmesos a l'autoritat d'aquests jutges.

EPÍLEG: EL CONCLAVE DE CASP

El 29 de març de 1412, la major part dels compromissaris eren presents a Casp malgrat que els camins estaven interceptats per tropes castellanes i per les partides urgellistes sobrevivents. Davant dels perills, Alfons de Gandia el Jove es va veure obligat a arribar a Tortosa amb vaixell i d'allà anar a Casp via terrestre per tal de presentar la seva candidatura al tron en l'últim moment. No sense problemes, el 22 d'abril va arribar el darrer dels jutges seleccionats i, després dels actes preceptius de jurament, de recepció de documentació i de la celebració de misses en les quals s'encomanaren a l'Esperit Sant per rebre la inspiració divina, els compromissaris començaren a rebre les ambaixades per escoltar els drets de cinc pretendents al tron.

En acabar les sessions de recepció de les allegacions i dels documents que explicitaven els seus arguments, els compromissaris ordenaren la redacció d'un procés memorial en una mena de diari de les actuacions que conclouren en la selecció del candidat que, segons ells, en justícia presentava millor dret. Sense correccions ni afegits, es compilà un conjunt seleccionat d'informacions que, seguint la pauta establerta en la Concòrdia d'Alcanyís, pretenia forjar una imatge de cohesió entre els jutges per tal de deixar constància de la legalitat de les diligències i crear un estat d'opinió futur favorable a la sentència, capaç d'estalviar discòrdies entre els súbdits.

De fet, el text insisteix en la idea que els bàndols havien nascut de l'absència de rei, oblidant-se de la violència prebèl·lica deslliurada al llarg del seu regnat.⁵⁷ Així, el dictamen promulgat a Casp complí les expectatives acordades a Alcanyís, on s'havien previst com a mínim sis vots favorables per al candidat preferit, però comptant almenys amb un de cada regne. L'infant Ferran va obtenir els tres vots aragonesos, un de català (el del barceloní Gualbes) i dos dels valencians germans Ferrer. Jaume

d'Urgell només va obtenir el vot del jurista català Guillem Vallseca, mentre que l'arquebisbe de Tarragona va dividir el seu entre Alfons de Gandia i el comte d'Urgell. Pere Bertran, substituït de Guillem Rabassa, no va votar al·legant manca de temps per estudiar el problema.

Una primera votació va tenir lloc el 24 de juny, però es mantingué en secret amb la redacció de l'acta el dia posterior. La publicació davant la façana de l'església de Casp, el 28 de juny, mitjançant la lectura de fra Vicent Ferrer fou una escenificació cerimonial que pretenia solemnitzar una decisió de gran transcendència institucional, política i eclesial.⁵⁸ En set hores, la notícia va arribar a Catalunya, però trigà dos dies a arribar a València i, malgrat els possibles descontents, ningú no va acusar de frau la sentència. La historiografia valenciana ha subratllat el paper principal que l'ascendència moral del sant va jugar per aconseguir el consens i el laude final del procés, mentre que l'aragonesa insisteix en la guia jurídica i política creada per Berenguer Bardaixí a l'hora de dissenyar el camí a seguir al llarg de l'Interregne, mentre que la gran majoria d'autors reconeix la inspiració del papa Benet XIII en el comportament dels dos personatges.

Tots junts aconseguiren concloure el procés amb una estratègia pautaada dins d'una conjuntura canviant. Malgrat tot allò, alguns autors insisteixen que la sentència no va estar condicionada pel bàndol vencedor que secundava l'infant Ferran, que els compromissaris no van actuar com a titelles de Benet XIII, que la pressió militar no va ser decisiva i que no hi va haver votació, sinó unanimitat sense discrepància entre els jutges en pronunciar la sentència. L'exegesi del dictamen en els sermons de fra Vicent Ferrer insistia que Ferran era el parent més proper, perquè la successió femenina no era preferent per a regnar, però sí per a transmetre els drets sobre el tron.

La sentència va ser assumida pels pobles en estar presentada com un procediment jurídic convenientment articulada en una memòria notarial que recreava una imatge de legalitat, de legitimitat i d'unitat de criteri en el procés seguit, sempre a partir de la capacitat interventora dels súbdits representats als parlaments en contundent demostració d'una nova cultura política a la primèria del segle xv.⁵⁹ Només Jaume d'Urgell es va resistir a jurar lleialtat al nou monarca fins que mesos després, el maig de 1413, es va alçar en armes amb l'únic suport d'Anton de Luna, que va prendre els castells de Trasmoz i de Montearagón després d'haver propagat desordres els mesos anteriors a Lleida i a Tàrraga, però només aconseguí la insurrecció de Loarre, Bunyol, Agramunt i Balaguer, és a dir, els dominis propis i els dels comte, ja que els reforços concertats amb Tomàs de Lancaster, duc de Clarence, fill d'Enric IV d'Anglaterra, mai no van arribar a materialitzar-se. Balaguer, últim baluard de resistència del comte d'Urgell, capitulà el 30 d'octubre de 1413 després de tres mesos de setge. Jaume, derrotat, processat per traïció i amb els seus títols i béns confiscats, fou condemnat i pres a perpetuïtat al castell de Xàtiva, on va morir vint anys després, el 1433.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Antoni FURIÓ. «Un debat inacabat. El Compromís de Casp a través de la història». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (ed.). *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): L'Interregne i el Compromís de Casp*. Institut d'Estudis Catalans i Deputazione di Storia Patria per la Sardegna, Barcelona 2015, p. 815-866; Guido d'AGOSTINO. «La coyuntura de la época del Compromiso de Caspe en la Corona de Aragón». A: *XIX Congreso de Historia de la Corona de Aragón: El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Gobierno de Aragón, Saragossa 2013, p. 50-63; Ernest BELENGUER CEBRIÀ. *El com i el perquè del Compromís de Casp (1412): Història i debat*. Rafael Dalmau editor, Barcelona 2012, p. 80-94; Germán NAVARRO ESPINACH. «La historiografía moderna del Compromiso». A: José Ángel SESMA MUÑOZ (coord.). *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458: El Interregno y el Compromiso de Caspe*. Gobierno de Aragón i Grup d'investigació CEMA, Saragossa 2012, p. 41-59; Flocel SABATÉ I CURULL. «El Compromís de Casp». A: Ernest BELENGUER CEBRIÀ (dir.). *Història de la Corona d'Aragó*. Vol. I. *L'època medieval*. Edicions 62, Barcelona 2007, p. 287-291; Esteban SARASA SÁNCHEZ. *Aragón y el Compromiso de Caspe*. Librería General, Saragossa 1981, p. 7-82; Joan REGLÀ. «Menéndez Pidal y el Compromiso de Caspe». *Cuadernos Hispanoamericanos*, núm. 238-240, octubre-desembre 1969, tirada independent.
- [2] Ramón MENÉNDEZ PIDAL. «El Compromiso de Caspe. Autodeterminación de un pueblo». A: *Historia de España*. Vol. XV. 3a ed. Espasa-Calpe, Madrid 1982 (1a ed. 1964); Ferran SOLDEVILA. *El Compromís de Casp (Resposta al Sr. Menéndez Pidal)*. 3a ed. Rafael Dalmau editor, Barcelona 1994 (1a ed. 1965). El contrast entre les dues obres està ben significat en José Luis MARTÍN. «El método histórico de Menéndez Pidal y el Compromiso de Caspe». *Revista de la Universidad de Madrid*, núm. XIX (1970), p. 185-192.
- [3] Sobre la situació econòmica, vegeu Antoni RIERA I MELIS. «El llegat socioeconòmic i institucional del darrer terç del segle XIV a Catalunya». A: Àngel CASALS (dir.). *El Compromís de Casp: negociació o imposició?* Galerada, Lleida 2013, p. 19-51. Sobre la construcció d'una cohesió col·lectiva, vegeu Flocel SABATÉ I CURULL. «Identitat i representativitat social a la Catalunya medieval». A: Àngel CASALS (dir.). *El Compromís de Casp...*, op. cit., p. 53-92.
- [4] Els esdeveniments estan reflectits en Francisco M. GIMENO BLAY. *El Compromiso de Caspe (1412): Diario del proceso*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 2012; Francisco M. GIMENO BLAY. *Notícies de Casp. València, 30 de juny de 1412*. Ajuntament de València, València 2012; Francisco M. GIMENO BLAY. *Una corona, set aspirants. Casp, 1412*. Institució Alfons el Magnànim, València 2013. També a José Ángel SESMA MUÑOZ. *El Interregno (1410-1412). Concordia y compromiso político en la*

- Corona de Aragón*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 2011, p. 5-11; José Ángel SESMA MUÑOZ. «La intervención de la sociedad urbana durante el Interregno». A: Ricard BELLVESER (coord.). *Els valencians davant el Compromís de Casp i el Cisma d'Occident*. Institució Alfons el Magnànim, València 2013, p. 165-180.
- [5] De Flocel SABATÉ I CURULL. «Estamentos, soberania y modelo político en la Cataluña bajomedieval». *Aragón en la Edad Media*, núm. 14-15 (2009), p. 245-278; Flocel SABATÉ I CURULL. «Per què hi va haver un Compromís de Casp». A: Ricard BELLVESER (coord.). *Els valencians davant el Compromís...*, op. cit., p. 45-119; Flocel SABATÉ I CURULL. «Cortes y representatividad en la Cataluña bajomedieval». A: Germán NAVARRO i Concepción VILLANUEVA MORTE (coord.). *Cortes y parlamentos en la Edad Media peninsular*. Sociedad Española de Estudios Medievales, Murcia 2020, p. 435-457. També José Ángel SESMA i Carlos LALIENA. «Élites políticas de Aragón durante el Interregno». A: José Ángel SESMA MUÑOZ (coord.). *La Corona de Aragón en el centro...*, op. cit., p. 5-8 i 187-190; José Ángel SESMA MUÑOZ. «La intervención de la sociedad...», p. 165-180.
- [6] La relació detallada dels fets que ens ocupen està reflectida a Àngel CANELLAS LÓPEZ (ed.). *Anales de la Corona de Aragón de Jerónimo Zurita*. Vol. 5. Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1974, llibres 11, 12 i 13. El recorregut cronològic està sintetitzat en Juan ABELLA, Mario LAFUENTE i Sandra DE LA TORRE. «De Martín a Fernando I: Itinerario de un compromiso (1410-1412)». A: José Ángel SESMA MUÑOZ (coord.). *La Corona de Aragón en el centro...*, op. cit., p. 61-94.
- [7] Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ. «Últimas voluntades de Martín el Humano (20 y 31 de mayo de 1410)». *Aragón en la Edad Media*, núm. 24 (2013), p. 225-268.
- [8] Benet XIII demanà la presència d'ambaixadors per arbitrar aquella successió i facilitar els drets de la reina Violant de Bar i de la seva descendència amb el propòsit de mantenir l'adhesió de França sota el seu pontificat. Vegeu Maria Teresa FERRER I MALLOL. «Martí l'Humà (1396-1410), el darrer rei de la dinastia barcelonina». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (ed.). *Martí l'Humà. El darrer rei...*, op. cit., p. 38-39; Teresa VINYOLES I VIDAL. «Les dones de Casp: quatre reines». A: Àngel CASALS (dir.). *El Compromís de Casp...*, op. cit., p. 185-189.
- [9] Alfonso GARCÍA GALLO. «El derecho sucesorio en el trono de la Corona de Aragón». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 36 (1966), p. 5-87; Adela MORA CAÑADA. «La sucesión al trono de la Corona de Aragón». A: Josep SERRANO DAURA (coord.). *El territori i les seves institucions històriques*. Fundació Noguera, Barcelona 1999, p. 547-566.
- [10] Josep-David GARRIDO I VALLS. «El regnat de Martí i la fi del casal de Barcelona». A: Àngel CASALS (dir.). *El Compromís de Casp...*, op. cit., p. 122-123.
- [11] Manuel DUALDE SERRANO. «La ciudad de Alcañiz y el Compromiso de Caspe». *Teruel*, núm. 4 (1951), tirada independent, p. 39-41; Francisca VENDRELL GALLOS-TRA. *Violante de Bar y el Compromiso de Caspe*. Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Barcelona 1992, p. 63.
- [12] Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ. «Últimas voluntades de Martín...», op. cit., p. 225-268.
- [13] Flocel SABATÉ I CURULL. «Per què hi va haver un Compromís...», op. cit., p. 46-61.
- [14] Santiago GONZÁLEZ SÁNCHEZ. «El ascenso del infante don Ferran al trono de la Corona de Aragón: los medios empleados». A: *XIX Congreso de Historia de la Corona de Aragón...*, op. cit., p. 359-367; Víctor MUÑOZ GÓMEZ. «La candidatura al trono del infante Fernando de Antequera y la intervención castellana en la Corona de Aragón durante el Interregno». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (ed.). *Martí l'Humà. El darrer rei...*, op. cit., p. 880-897.
- [15] Josep-David GARRIDO I VALLS. «El regnat de Martí...», op. cit., p. 118-124; Ernest BELENGUER CEBRIÀ, *La fi de la dinastia catalana. Joan I i Martí l'Humà*. Afers, Catarroja i Barcelona, 2021, p. 239-248.
- [16] Josep PERARNAU I ESPELT. «El Cisma d'Occident i el Compromís de Casp». A: *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià. VI Centenari del Cisma d'Occident*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1986, p. 55-71; Manuel DUALDE SERRANO. «La elección de los compromisarios de Caspe». *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, núm. 3 (1949), p. 355-356.
- [17] En el cas del papa, la por era pels partidaris de Jaume d'Urgell, i en el cas de la ciutat de València, per les tropes castellanques que començaven a creuar la frontera del regne. Manuel MILIAN I BOIX. «El Papa Luna, Benet XIII a Peníscola». A: *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya...*, op. cit., p. 83-94; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «Las élites políticas valencianas entre el Interregno y el Compromiso de Caspe». A: José Ángel SESMA MUÑOZ (coord.). *La Corona de Aragón en el centro...*, op. cit., p. 219-224.
- [18] José Antonio PARRILLA, José Antonio MUÑIZ i Camilo CARIDE. *Benedicto XIII: La vida y el tiempo del Papa Luna*. Caja de Ahorros de la Inmaculada, Saragossa 1987, p. 58-67; Ferran SOLDEVILA. *El Compromís de Casp...*, op. cit., p. 15-36; Jaume de PUIG. «El Cisma d'Occident, la posició de Catalunya i el paper de Benet XIII a l'esguard de la Corona d'Aragó». A: Àngel CASALS (dir.). *El Compromís de Casp...*, op. cit., p. 129-151; Mateu RODRIGO LIZONDO. «Sant Vicent Ferrer i els grans reptes del seu temps: el Cisma i la successió de la Corona d'Aragó». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. xcvi (gener-desembre 2019), p. 443-478; Prim BERTRAN I ROIGÉ. «El Cisma d'Occident en la política del rei Martí». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (ed.). *Martí l'Humà. El darrer rei...*, op. cit., p. 385 i següents; Armand JAMME. «Benoît, le Schisme et la Couronne: regards sur le croisement des enjeux politiques au temps de l'interrègne aragonais». A: José Ángel SESMA MUÑOZ (coord.). *La Corona de Aragón en el centro...*, op. cit., p. 119-146.

- [19] Josep PERARNAU I ESPELT. «La conxorxa entre Ferran d'Antequera i Benet XIII un any abans de la sentència de Casp». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 5 (1986), p. 286-295. Per als creixents vincles d'interès mutu en 1407 (concessió del terç delme per a la Guerra de Granada), en 1409 (concessió del mestrat dels ordes militars de Santiago i d'Alcántara als fills de Ferran), etc., vegeu Francesc de MOXÓ I MONTOLIU. *El Papa Luna*. Vol. II. *Un imposible empeño. Estudio político-económico*. Librería General, Saragossa, 1986, p. 36-40; Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ. *Benedicto XIII. ¿Papa o antipapa?*. Ariel, Barcelona 2002, p. 253-260; Ovidio CUELLA ESTEBAN. *Bulario aragonés de Benedicto XIII: La curia de Aviñón (1394-1403)*. Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2002, p. 12-14; Ana ECHEVARRÍA. «La perspectiva castellana en las vistas de Perpiñán». A: *Perpiñán 1415: Un sommet européen à l'époque du Grand Schisme d'Occident*. Lit, Zúric 2018, p. 142-145; Vicente ÁLVAREZ PALENZUELA. *Documentos de Benedicto XIII referentes a la Corona de Castilla*. Dykinson, Madrid 2021, p. 24, 54-70 i 81-93.
- [20] Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ. *Historia de una marginación: La participación del reino de Mallorca en el Interregno de la Corona de Aragón*. Institut d'Estudis Balearics, Palma 2003, p. 77-118; Manuel DUALDE SERRANO i José CAMARENA MAHIQUES. *El Compromiso de Caspe*. Institución Fernando el Católico i Institución Alfonso el Magnánimo, Saragossa 1971, p. 157-164.
- [21] Fra Vicent, des de Casp anà a Alcanyís i Terol per iniciar el camí assenyalat, i fins al maig de 1414 no tornà a Aragó. Jaume RIERA I SANS. «L'itinerari peninsular de Mestre Vicent (1408-1416)». A: Ricard BELLVESER (coord.). *Els valencians davant el Compromís...*, *op. cit.*, p. 423-425. Sobre els arguments, vegeu Josep PERARNAU I ESPELT. «Sermones de Sant Vicent Ferrer en los manuscritos de Barcelona, Biblioteca de Catalunya 477 y Avignon, Musée Calvet 610». *Escritos del Vedat*, núm. IV (1974), p. 611-616.
- [22] Respecte als cartoixans, convé recordar algunes puntuacions. Bonifaci Ferrer va professar en 1396, però abans havia desenvolupat una important trajectòria com a jurista en la ciutat de València, on també va ser membre actiu de la política municipal i, de fet, va patir un greu procés pel seu paper en les Corts de Montsó de 1389; Francisco d'Aranda professà en 1398 i abans havia sigut un destacat cortesà. Albert FERRER ORTS. *Bonifacio Ferrer (1355-1417) y su tiempo según sus primeros biógrafos, los cartujos Civera y Alfaura*. Universitat de Salzburg, Salzburg, 2018, p. 33-55; Albert FERRER ORTS i Estefania DEL RÍO. «Francisco de Aranda (1346-1438): noble y cartujo al servicio de la Corona de Aragón». *Historias del Orbis Terrarum*, núm. 15 (2015), p. 41-58. Sobre els juristes valencians Giner Rabassa, Pere Bertran i els altres, vegeu Vicente GRAULLERA SANZ. *Derecho y juristas valencianos del siglo xv*. Biblioteca Valenciana, València 2009. Sobre Berenguer Bardaiç, vegeu Guillermo TOMÁS FACI. «Berenguer de Bardaji: el ascenso social de un linaje montañés». A: *XIX Congreso de Historia de la Corona de Aragón...*, *op. cit.*, p. 847-854; Germán NAVARRO i Concepción VILLANUEVA MORTE. «Sociología de las cortes y parlamentos de Aragón en tiempos del Compromiso de Caspe (1398-1414)». A: Germán NAVARRO i Concepción VILLANUEVA MORTE (coord.). *Cortes y parlamentos...*, *op. cit.*, p. 314-315.
- [23] Francisca VENDRELL GALLOSTRA. *Violante de Bar...*, *op. cit.*, p. 105-107; Teresa VINYOLE I VIDAL. «Les dones de Casp...», *op. cit.*, p. 199-206.
- [24] Ferran SOLDEVILA. *El Compromís de Casp...*, *op. cit.*, p. 16-20; Flocel SABATÉ I CURULL. «Per què hi va haver un Compromís...», *op. cit.*, p. 110; Francesca VENDRELL DE MILLÀS i Àngels MASIÀ DE ROS. *Jaume el Dissortat, darrer comte d'Urgell*. Aedos, Barcelona 1956, p. 81-82.
- [25] José Ángel SESMA i Carlos LALIENA. «Élites políticas de Aragón...», *op. cit.*, p. 11-39; Carlos LALIENA CORBERA i María Teresa IRANZO MUÑO. «Poder, honor y linaje en las estrategias de la nobleza urbana aragonesa (siglos XIV-XV)». *Revista d'Història Medieval*, núm. 9 (1998), p. 41-80; Flocel SABATÉ I CURULL. «Els bàndols com a solidaritat a la societat urbana baixmedieval». *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, núm. 30 (1998), p. 457-472; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. *Malhechores, violencia y justicia ciudadana en la Valencia bajomedieval, 1360-1399*. Ajuntament, de València, València 1990, p. 83-124; Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL. *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*. Curial, Barcelona 1973, p. 15-20.
- [26] María Isabel FALCÓN PÉREZ. *Alteraciones en Zaragoza en los años que precedieron al Compromiso de Caspe*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 2011, p. 9-21.
- [27] David GARRIDO I VALLS. «Interregne i bandositats a Aragó». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (ed.). *Martí l'Humà. El darrer rei...*, *op. cit.*, p. 973-197; Concepción VILLANUEVA MORTE. «Teruel en tiempos del Interregno y del Compromiso de Caspe según los manuales de actos del Concejo (1410-1412)». A: *XIX Congreso de Historia de la Corona de Aragón...*, *op. cit.*, p. 895-913; Esteban SARASA SÁNCHEZ. *Aragón y el Compromiso...*, *op. cit.*, p. 83-91.
- [28] Luis GONZÁLEZ ANTÓN. «Primeras resistencias contra el lugarteniente general- virrey en Aragón». *Aragón en la Edad Media*, núm. 8 (1989), p. 303-314.
- [29] José Ángel SESMA MUÑOZ. *El Interregno...*, *op. cit.*, p. 32-43; José Ángel SESMA i Carlos LALIENA. «Élites políticas de Aragón...», *op. cit.*, p. 182; Ramón MENÉNDEZ PIDAL. «El Compromiso de Caspe...», *op. cit.*, p. xxxv.
- [30] Flocel SABATÉ I CURULL. «Regnat de Martí I: el govern del territori i els bàndols». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (ed.). *Martí l'Humà. El darrer rei...*, *op. cit.*, p. 99-105.
- [31] Maria Teresa FERRER I MALLOL. «Una època tranquil·la en el govern de Barcelona: el regnat de Martí l'Humà (1396-1410)». *Barcelona: Quaderns d'Història*, núm. 4 (2001), p. 165-182.
- [32] José Ángel SESMA MUÑOZ. «La factura de la sociedad política catalana en vísperas del Compromiso de Caspe». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 21 (1999), p. 1043-1066.

- [33] Flocel SABATÉ I CURULL. «Regnat de Martí I...», *op. cit.*, p. 83-89 i 105-114.
- [34] Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL. *El Compromís de Casp...*, *op. cit.*, p. 23-33 i 50-57.
- [35] Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ. *Historia de una marginación*, *op. cit.*, p. 61-68. Per a la prosopografia de la noblesa catalana, els esdeveniments i dels seus comportaments individualitzats: Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL. *El Compromís de Casp...*, *op. cit.*, esp. p. 65-66.
- [36] Vegeu Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «L'Interregne a València». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (ed.). *Martí l'Humà. El darrer rei...*, *op. cit.*, p. 767-790; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «Las élites políticas valencianas...», *op. cit.*, p. 192-231; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «Els valencians davant el Compromís de Casp». A: Ricard BELLVESER (coord.). *Els valencians davant el Compromís...*, *op. cit.*, p. 121-164.
- [37] Pau CATEURA BENNÀSSER. «Desestabilització social, autoritarisme i reformes al Regne de Mallorca (1387-1410)». A: *XIX Congreso de Historia de la Corona de Aragón...*, *op. cit.*, p. 289-293; Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ. «Mallorca en el segle XIV». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), p. 165-328.
- [38] Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL. *El Compromís de Casp...*, *op. cit.*, p. 50-60.
- [39] José Ángel SESMA MUÑOZ. *El Interregno...*, *op. cit.*, p. 25-32 i 54-67.
- [40] Ramón MENÉNDEZ PIDAL. «El Compromiso de Caspe...», *op. cit.*, p. LIX.
- [41] Esteban SARASA SÁNCHEZ. *Aragón y el Compromiso...*, *op. cit.*, p. 68 i 86-113.
- [42] José Ángel SESMA i Carlos LALIENA. «Élites políticas de Aragón...», *op. cit.*, p. 187-190.
- [43] Marc GARCIA GRIÑÓ. *Relacions entre viles reials valencianes i la Corona a la baixa edat mitjana*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de València, València 2021, p. 85-89; Josep MIRALLES. «Guerra civil en terres de Morella a la mort del rei Martí (1411-1412)». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 47 (1971), p. 77-86.
- [44] Ventura PASCUAL BELTRÁN. «Játiva i la elecció del successor de don Martín el Humano». A: *III Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*. Vol. 1. Diputació Provincial de València i Ajuntament de València, València 1923, p. 439-485; Josep Maria PARRA. *Lo Compromís de Casp en la vila de Algezira (Alzira)*. Ajuntament d'Alzira, Alzira 1972, p. 63-72; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «Las élites políticas valencianas...», *op. cit.*, p. 219-224.
- [45] Sandra CÁCERES MILLÁN. *El poder municipal durante el Interregno de la Corona de Aragón (1410-1412)*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Lleida, Lleida 2018, p. 132-142; Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL. *El Compromís de Casp...*, *op. cit.*, p. 244.
- [46] José Ángel SESMA MUÑOZ. *El Interregno...*, *op. cit.*, p. 130-153.
- [47] José Ángel SESMA MUÑOZ. *El Interregno...*, *op. cit.*, p. 81-89; Manuel DUALDE SERRANO. «La ciudad de Alcañiz...», *op. cit.*, p. 79-82.
- [48] Francesca VENDRELL DE MILLÀS i Àngels MASIÀ DE ROS. *Jaume el Dissortat*, *op. cit.*, p. 70 i 80-81.
- [49] Vegeu Flocel SABATÉ I CURULL. «El Compromís de Casp», *op. cit.*, p. 297-298; Flocel SABATÉ I CURULL. «Per què hi va haver un Compromís...», *op. cit.*, p. 110-112; Ferran SOLDEVILA. *El Compromís de Casp...*, *op. cit.*, p. 87-74; Ramón MENÉNDEZ PIDAL. «El Compromiso de Caspe...», *op. cit.*, p. LIII, LXXIV-LXXVIII i LXXXVI-LXXXVII.
- [50] José Ángel SESMA MUÑOZ. *El Interregno...*, *op. cit.*, p. 154-157; Francisco M. GIMENO BLAY. *El Compromiso de Caspe...*, *op. cit.*, p. 49-70; Manuel DUALDE SERRANO, *La Concordia de Alcañiz*. Instituto Nacional de Estudios Jurídicos, Madrid 1947, p. 36-65. Sobre les cartes i butlles, vegeu Francisco M. GIMENO BLAY. *Una corona...*, *op. cit.*, p. 15-10.
- [51] Sobre la batalla, vegeu Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «Las élites políticas valencianas...», *op. cit.*, p. 193-198; Arxiu de Protocols del Patriarca de València 23.180 (1412). Melcior Miralles, en el seu diari redactat entre 1474 i 1478, conservà memòria escrita de la mort de més de mil homes en la seva *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, edició de Mateu Rodrigo Lizondo, València, PUV, p. 161. El cronista Lorenzo Valla, al servei d'Alfons el Magnànim, assenyalà que en la trobada moriren més de quatre mil homes: Lorenzo VALLA. *Historia de Fernando de Aragón*, ed. de Santiago López Moreda, Akal, Madrid 2002, p. 159-160. D'altra banda, Jerónimo Zurita, en els *Anales de la Corona de Aragón*, del segle XVI, deixà constància de la mort de tres mil homes i de l'empressonament de mil cinc-cents més. Vegeu Ángel CANELLAS LÓPEZ (ed.). *Anales de la Corona...*, *op. cit.*, llibre 11, capítol LXX, p. 211-212.
- [52] Manuel DUALDE SERRANO. «La elección de los compromisarios...», *op. cit.*, p. 377-391; José Ángel SESMA MUÑOZ. *El Interregno...*, *op. cit.*, p. 158-179.
- [53] José Ángel SESMA MUÑOZ. *El Interregno...*, *op. cit.*, p. 118-121.
- [54] Ramón MENÉNDEZ PIDAL. «El Compromiso de Caspe...», *op. cit.*, p. CI-CVIII.
- [55] Francisca VENDRELL GALLOSTRA. *Violante de Bar...*, *op. cit.*, p. 112-113.
- [56] Esteban SARASA SÁNCHEZ. *Aragón y el Compromiso...*, *op. cit.*, p. 124-126; Ernest BELENGUER CEBRIÀ. *El com i el perquè del Compromís...*, *op. cit.*, p. 36-37 i 68-69.
- [57] Francisco M. GIMENO BLAY. *El Compromiso de Caspe...*, *op. cit.*, p. 63-70.
- [58] Francisco M. GIMENO BLAY. *Una corona...*, *op. cit.*, p. 144-146.
- [59] Francisco M. GIMENO. «En Casp: tres dies de juny». A: Ricard BELLVESER (coord.). *Els valencians davant el Compromís...*, *op. cit.*, p. 181-223; José Ángel SESMA MUÑOZ. *El Interregno...*, *op. cit.*, p. 181-220.

NOTA BIOGRÀFICA

Rafael Narbona Vizcaino és catedràtic d'història medieval a la Universitat de València. Ha desenvolupat diferents línies d'investigació amb centre a la ciutat de València i els seus arxius i, per projecció, sobre la Corona d'Aragó i la Mediterrània occidental, referides a les institucions, la cultura política i la societat urbana medieval a través de successius projectes d'investigació del Ministeri i de la Generalitat valenciana.